

SÜLEYMANİYE YAZMA ESER KÜTÜPHANESİ'NDEKİ 03749 NUMARALI HAMSE-İ NİZÂMÎ NÜSHASI

Khamse of Nizami Numbered 03749 in Suleymaniye Manuscripts Library

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 06 Mart 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 21 Nisan 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Nisan 2025

DOI Numarası / DOI Number 10.51592/kulliyat.1617822

Neva EGE

Dr Öğrencisi

İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam

Tarihi ve Sanatları Bölümü

<https://orcid.org/0000-0001-6948-0573>

nevaegeli@gmail.com

Makale Bilgisi

Değerlendirme: Bu çalışma çift taraflı kör hakemlik sistemi uygulanarak değerlendirilmiştir.

Etik Beyan: Çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Etik Kurul Belgesi: Makale için “Etik Kurul Belgesi” gerekmemektedir.

Benzerlik Taraması: “Benzerlik Raporu” Turnitin.com / iThenticate / İntihal.Net sistemi üzerinden alınarak tarama yapılmıştır.

Telif Hakkı: Çalışmanın hazırlanma sürecinde yazar/yazarlar tarafından “Telif Hakkı Formu” imzalanarak sunulmuştur. Yazar/yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler.

Atıf Bilgisi

Neva, E. (2025). Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki 03749 Numaralı Hamse-i Nizâmî Nüshası. *KÜLLİYAT Osmanlı Araştırmaları Dergisi*. 26(Nisan). ss. 37-50. 10.51592/kulliyat.1617822

Sorumlu Yazar

Neva ege, nevaegeli@gmail.com

Özet

İslam sanatı tarihi boyunca, seçkin şairlerin eserlerinden müzehhep ve musavvar nüshalar hazırlanması, devletlerin kültürel faaliyetlerinin önemli bir bölümünü oluşturmuş ve siyasi iktidarlar tarafından özellikle destek görmüştür. 14. yüzyıldan 16. yüzyılın sonuna kadar İslam dünyasında el yazmalarının üretim merkezlerinden biri Şiraz kentiydi. Şiraz'da, siyasi iktidarların himayesinde el yazması eserlerin üretilmesinin yanı sıra, ticari amaçlı yazmaların da hazırlandığı bilinmektedir. Bu çalışmada, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu'nda 03749 numarasıyla kayıtlı olan ve şimdiye kadar bilinmeyen Nizâmî-i Gencevî'nin Hamse adlı eserinin tezhipli bir nüshası incelenmektedir. Nüshanın ketebe kaydında eserin istinsahının Ramazan 849/1445'te tamamlandığı kaydedilmiş ancak üretildiği merkez belirtilmemiştir. Çalışmamızda nüsha kodikolojik olarak incelenerek özellikleri detaylı şekilde açıklanmış, içerdiği tezhipler döneme ait başka örnek eserlerle karşılaştırılmıştır. Eserin özellikleri sanat tarihi kaynakları da referans alınarak analiz edilmiş ve Şiraz ekolü el yazması merkezlerinde üretilen ticari bir ürün olarak sınıflandırılabilceği önerilmiştir. Eserin tezhip tarzı Şiraz ekolü bağlamında tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Hamse-i Nizâmî, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Şiraz ekolü, tezhipli el yazmaları, Timurlular.

Abstract

Throughout the history of Islamic art, the rulers of the Islamic world have passionately supported the production of illuminated and illustrated manuscripts to enhance their cultural prestige. In addition to the luxurious manuscripts commissioned by political authorities, many manuscripts were produced for commercial purposes over the centuries. In the early 14th century, Shiraz became a major center for the creation of exquisite manuscripts. The city gained a reputation not only for the high quality of the manuscripts produced there, but also because it remained an important center for this type of production for a long time without interruption. This study focuses on an illuminated copy of Nizami-i Ganjavi's Khamse, catalogued as 03749 in the Fatih Collection of the Suleymaniye Library, which has yet to be identified. The colophon of this copy indicates its completion in Ramadan 849/1445, yet the specific location of its production remains undetermined. This study undertakes a codicological examination of the manuscript, meticulously analyzing its features and illuminations through comparative studies with other exemplary works of the same period. This research, citing art historical sources and information obtained from a detailed analysis of this manuscript, classifies this work as a product of the Shiraz school.

Key Words: Nizami's Khamse, Suleymaniye Manuscripts Library, Shiraz school, illuminated manuscript, Timurids.

GİRİŞ

Günümüzde İran'ın Fars bölgesinin eyalet merkezi olan Şiraz'da, yaklaşık iki buçuk asır boyunca İslam dünyasındaki en önemli yazma eserler üretilmiştir (Soucek 1992: 116). Bu dönem 1330'lu yıllarla 1600'ler arasındaki zaman dilimini kapsamaktadır. Şiraz ekolü kitap sanatları, birleşik bir İran devleti kuran Safeviler'den (1503-1736) önce Fars bölgesinde hüküm süren İncular (1325-1353), Muzafferiler (1353-1393), Timurlular (1393-1452), Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenlerin (1452-1503) himayesinde gelişmiştir (Uluç 2006: 63-67; Gray 1979: 121). Bölgede siyasi iktidarların kısa aralıklarla değişmesine rağmen, yazma eser üretimi kesintisiz devam etmiştir. Bu dönemde İsfahan, Yezd ve Şiraz şehirlerinin el yazması üretimi atölyelerinde hazırlanan tezhipli ve minyatürlü nüshalar Şiraz ekolü olarak nitelendirilmektedir. Şiraz el yazması atölyelerinin zaman zaman diğer şehirlerdeki sanat merkezleriyle etkileşime girdiği ve burada üretilen el yazmalarının bazı değişikliklere uğradığı bilinmektedir. Ancak Şiraz'da hazırlanan el yazmaları kendine has özelliklerini yansıtmıştır (Wright 2012: 89-118).

Sanat tarihi kaynaklarına göre Şiraz'da minyatürlü ve tezhipli el yazmaları yalnızca üst düzey yöneticiler için değil, ticari amaçlarla da üretilmekteydi (Uluç 2006: 21-24). 14. yüzyılda Şiraz ürünü olan minyatürlü el yazmalarının Hindistan'a ihraç edildiğine bazı akademik kaynaklarda değinilmiştir (Bloom ve Blair 1997: 212; Canby 1993: 41). Timurlular ve Türkmenlerin hâkim olduğu dönemlerde de Şiraz'da ticari amaçlarla el yazması üretiminin devam ettiği görülmektedir. (Canby 1993: 56; Robinson 1979: 243). Timurluların Şiraz'da güç kaybettiği 1435'ten itibaren ticari el yazmaları üretiminin yoğun bir şekilde arttığı izlenebilmektedir (Wright 2012: 120-121).

Bu çalışmada Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu'nda korunan 03749 numaralı Hamse-i Nizâmî el yazması kodikolojik olarak incelenmiş, eserin fiziksel özellikleri kitap sanatları açısından analiz edilmiş ve dönemin Şiraz ekolü yazmalarıyla karşılaştırmalı bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Timurlular dönemine ait olan 1445 tarihli bu eserin Şiraz ekolüyle benzerlikleri incelenerek, diğer el yazması üretim merkezlerinde hazırlananlarla farklılıkları araştırılmıştır. Dönemin İran el yazmalarına dair literatür bilgilerine dayanarak eserin ticari amaçla üretilmiş olabileceği tartışılmıştır.

1. Nizâmî Ve Hamse Adlı Eseri

Günümüz Azerbaycanı'nın Gence şehrinde doğan Nizâmî Gencevî (1141–1209), klasik Fars edebiyatının en önemli figürlerinden biri olarak kabul edilen ve epik şiirleriyle tanınan bir Fars şairidir. Hamse veya Penc Genc, Fars edebiyatı ve şiirinin günümüze ulaşan en önemli eserlerinden biridir. Beş mesneviden oluşan eserin her bölümü, dönemin büyük şairlerinin geleneğine uygun olarak, bölgenin çeşitli yöneticilerine ithaf edilmiştir (Safa 1369HŞ: 800). Edebiyat dünyasındaki özel önemi, Nizâmî'nin bu eseri İran coğrafyasında var olan lirik destanlardan ve kendisinden önceki şairlerin eserlerinden esinlenerek ve etkilenecek yazmış olmasından gelmektedir. Eser, kendisinden sonra gelen birçok Fars

şaire ilham kaynağı olmuş ve bölgede Firdevsî'nin Şâhnâme'si gibi büyük beğeni kazanmıştır. Bu durum, el yazmaları üretiminde Hamse'nin içerik haline gelmesine neden olmuştur (Parrello 2010). Eser *Mahzenü'l-Esrâr*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Leylî vü Mecnûn*, *Heft Peyker* ve *İskendernâme* başlıklı beş mesneviden meydana gelmektedir. *İskendernâme* bölümü *Şerefnâme* ve *İkbâlnâme* adlı iki alt bölümden oluşmaktadır.

2. SK FK 03749 Numaralı Hamse-i Nizâmî Nüshasının İçeriği

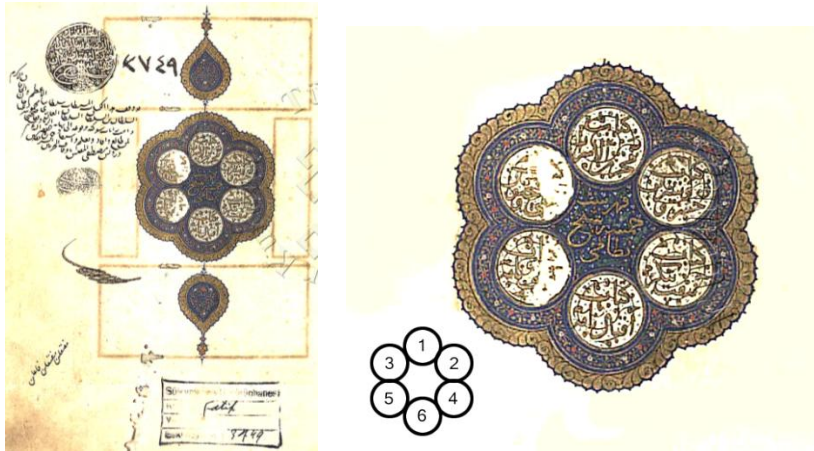
El yazmasının 1a sayfasında, içindeki bölümlerin başlıklarını içeren bir şemse vardır ve şemsenin ortasında *Fihrist-i Hamse-i Şeyh Nizâmî* ibaresi bulunur. Şemsenin etrafındaki dairelerin içinde ise *Mahzenü'l-Esrâr*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Leylî vü Mecnûn*, *Heft Peyker*, *Şerefnâme* ve *İkbâlnâme* yazılmıştır. Bölümlerin nüshadaki sırası diyagramda numaralandırıldığı gibidir (Resim 1). *Sitayiş-i Melik İzzedin Mesud b. Arslan* adlı alt bölümün son 6 beyti ve 70 beyitten meydana gelen *İkbâlnâme* bölümünün son kısmı, bu nüshada bulunmamaktadır. 387a sayfasının alt kısmı, nüshadaki diğer bölümlerin sonuna benzer şekilde düzenlendiği için, orijinal metnin eksik olduğu varsayılabilir.

3. Eserin Kodikolojisi

Nohûdî aharlı ve kalın kağıt üzerinde yazılmış olan SK FK 03749 Hamse-i Nizâmî nüshasının istinsah tarihi 120a sayfasında Ramazan 849 H. (1445) olarak kayıtlıdır. Bu yazmanın başlıkları altın, metin ise siyah mürekkeple yazılmıştır.

3.1. Mühürler

Bu yazmanın 1a sayfasının sol üst kısmında Sultan I. Mahmud'un (s. 1730-1754) daire şeklindeki vakıf mührü, altında Sultan'ın vakıf metni ve hemen altında Derviş Mustafa'nın oval şeklindeki teftiş mührü bulunmaktadır. Sayfanın en alt kısmında Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nin mührü ve kayıtları görülmektedir (Resim 1).

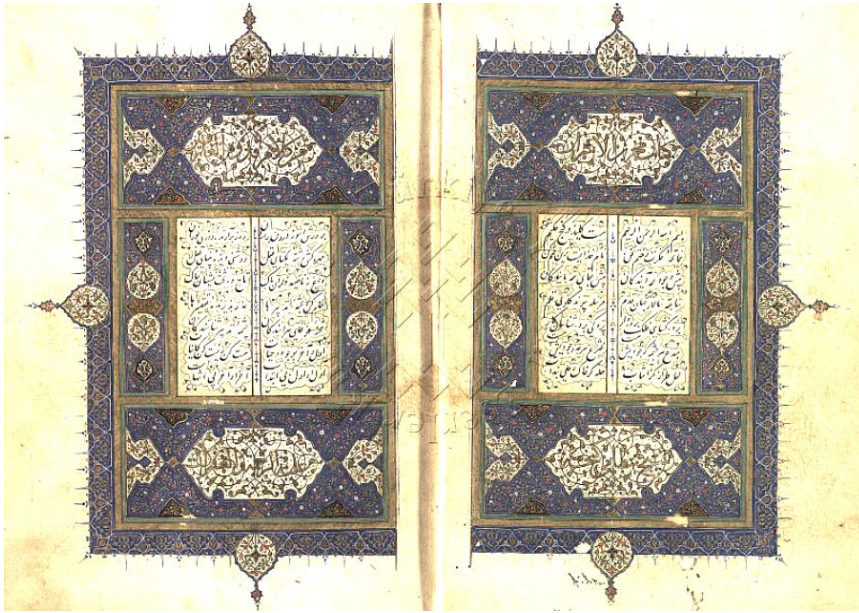
Resim 1. Sol (a): : Hamse-i Nizâmî, SK FK 03749, y. 1a; Sağ (b). y. 1a ayrıntısı ve bölümlerin dizilimini gösteren diyagram.

3.2. Boyutlar

SK FK 03749 yazmasının sayfa boyutları 255x170 mm, yazılı kısmının boyutları 170x100 mm'dir. Bu dönemde üretilen el yazmalarının önemli bir kısmı benzer boyutta ya da daha küçüktür (Wright 2012: 136). Yönetici ve seçkinler için hazırlanan el yazmaları genellikle büyük boyutlu olsa da daha küçük boyutlu gösterişli eserler de üretilmiştir. Özellikle ticari amaçlarla üretilen el yazmalarının boyutlarının SK FK 03749 nüshasıninkilerle aynı ya da daha küçük olduğu görülmektedir (Bloom 2001: 182-184).

3.3. Sayfa Düzeni, Sayfa Tasarımı ve Cetveller

SK FK 03749 yazması 387 yapraktan oluşmaktadır ve 385a sayfasında bitmektedir. Bu nüshanın 1a sayfasında içeriğindeki bölümlerin başlıklarını içeren bir şemse vardır. Bu eserin ana metni çift sayfalı müzehhep serlevhayla (y. 1b ve 2a) başlamaktadır (Resim 2). Bölüm başlıkları, yani ünvan sayfaları, nüshanın 1b, 33b, 121b, 184b, 250b ve 340b sayfalarında yer almaktadır. 32b, 120a, 249b ve 340a sayfalarındaki bölümlerin sonunda birer ketebe kaydı bulunmaktadır ancak sadece 120a sayfasındaki kayıta istinsah tarihi kaydedilmiştir. Bazı bölümlerin sonunda boş bırakılan alanların, minyatür eklemek için ayrıldığı düşünülmektedir. Alt başlıklar sayfanın ortasına yerleştirilen iki satır yüksekliğinde ve iki sütun genişliğinde çerçeveler içine yazılmıştır. Metinler, eserin her sayfasında dört sütun ve 19 satır olacak şekilde düzenlenmiştir. Bu nüshanın bütün sayfalarındaki cetveller lacivert, altın ve siyah mürekkeple çizilmiştir.

Resim 2. Hamse-i Nizâmî, SK FK 03749, y. 1b ve 2a, çift sayfalı müzehhep serlevha.

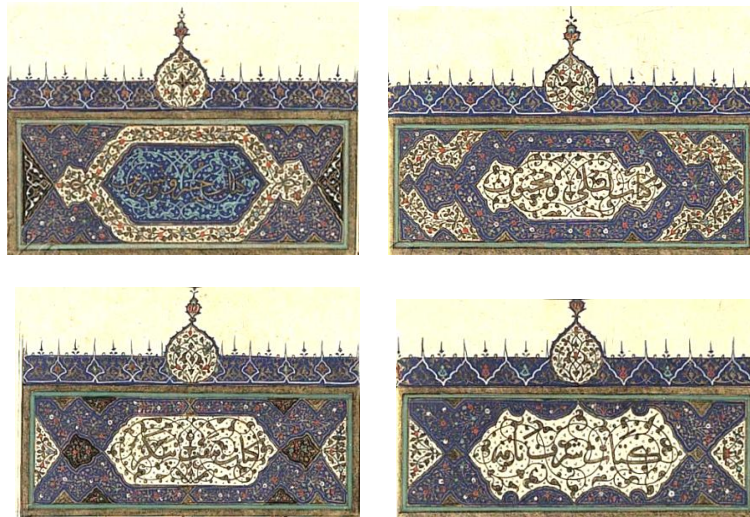
3.4. Yazı Türü

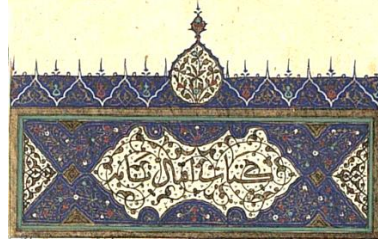
SK FK 03749 nüshasının zahriye ve serlevha sayfalarındaki kartuşların içinde bulunan başlıklar, ara başlıklar ve 32b sayfasındaki ketebe kaydında Tевki kalemi kullanılmıştır. Eserin ana metni Nestalik hattıyla yazılmıştır.

4. Eserin Kitap Sanatları Açısından Değerlendirmesi

SK FK 03749 nüshasının zahriye sayfası, çift sayfalı serlevhası, beş ünvan sayfası ve dört ketebe kaydı müzehheptir. Tezhipleri *altın-lacivert* ve *çiçek motifli* olarak adlandırılan üslupta yapılmıştır (Wright 2012: 71-80). Nüshanın zahriyesi olan 1a sayfasının ortasında iri salbekli ve kenarları dilimli bir şemse bulunmaktadır. Altı dilimli şemsenin içine, yazmanın bölüm başlıklarını içeren altı daire yerleştirilmiştir. Altın ve lacivert renkli şemsenin dış kenarı yaprak benzeri bir bordürle çerçevelenmiş, içi minik beyaz-kırmızı çiçeklerle ve ince altın yapraklarla süslenmiştir (Resim 1). Nüshanın şemseli zahriye sayfasından sonra çift sayfalı müzehhep bir serlevha gelmektedir. *Çiçekli altın-lacivert* tasarımlı olan müzehhep serlevha sayfaları metinlidir. Bu serlevha sayfalarının her birinde üç kenarı süsleyen kenar suyu tezhibi, yazı kartuşlarını içeren üst ve alt paneller, sayfanın merkezindeki metinli bölümün sağ ve sol kenarına yerleştirilen koltuklar bulunmaktadır (Resim 2). Paneller, koltuklar ve metinli bölüm koyu altın renkli çerçeveye ayrılmaktadır. Bu alanları yoğun şekilde beyaz, kırmızı ve turkuaz çiçekler taşıyan koyu altın renkli ince dallar bezemektedir. Üç taraftaki kenar suyu tezhibinin ortasında, damla biçiminde bir süs ögesi yer almaktadır. Bu çift sayfalı serlevhanın üst ve alt yazıtlı panellerinde, Hamse'nin ilk bölümünün başlığı (*Mahzenü'l-Esrâr*), yazarın adı ve onu öven ibareler (Ariflerin önderi Şeyh Nizâmî Gence) ile rahmet ve mağfiret dileği bulunmaktadır. Panellerin içindeki yazıtların okunuş sırası 1b üst, 2a üst, 1b alt, 2a alt şeklindedir ve bu, iki sayfanın tek bir bütün olduğunu göstermektedir. Serlevha tezhibinde *çiçekli altın-lacivert* üslup kullanılmaktayken, kenar suyu tezhibi palmiye ve rumi motiflerinden meydana gelmektedir.

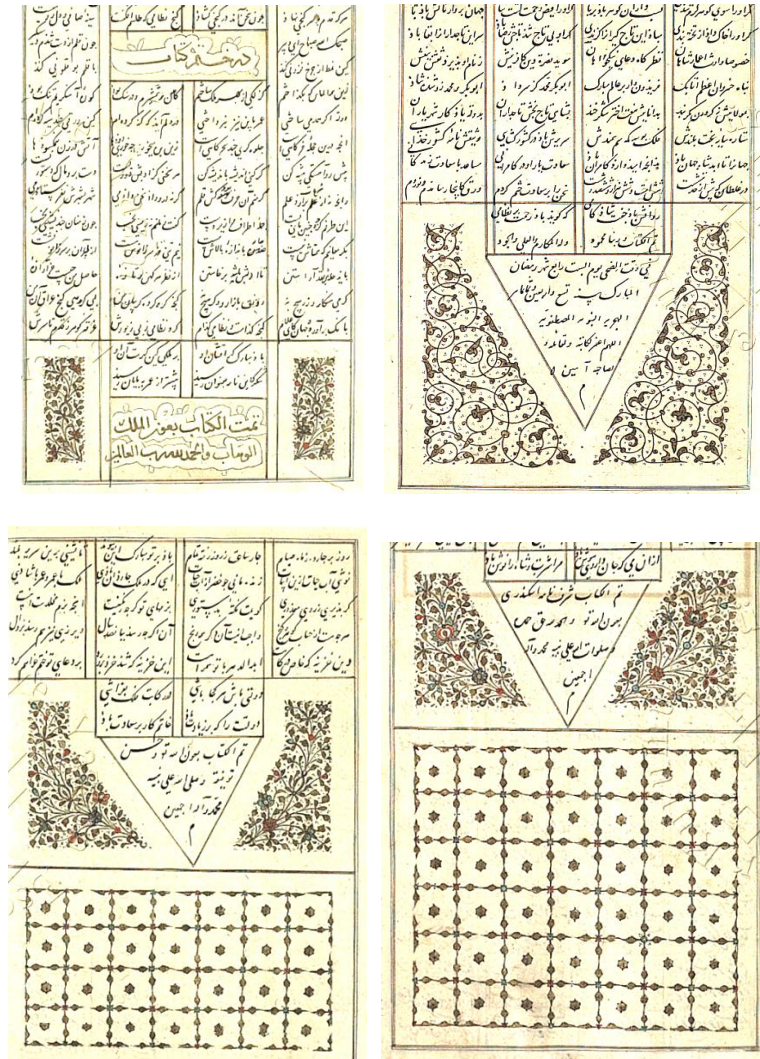
Nüshanın ünvan tezhiplerindeki panellerin genel yapısı ve kullanılan motifler aynı olmakla birlikte yazı kartuşlarının biçimleri farklıdır (Resim 3). Kalın altın çerçeve içinde yer alan panellerin üst kısmında, palmiye dizisiyle süslenmiş bir bordür bulunmaktadır. Panellerin üst-orta kısmına bir damla motifi yerleştirilmiştir. Bu ünvan tezhiplerini koyu lacivert zemin üzerinde beyaz, kırmızı ve turkuaz çiçekler taşıyan altın renkli dallar ve palmiyeler oluşturmaktadır. Başlık içeren kartuşlar dilimli ve karmaşık formludur. Siyah rengin zemin oluşturmak amacıyla kullanımı dikkat çekmektedir.

Resim 3. Hamse-i Nizâmî, SK FK 03749, ünvan tezhipleri: y. 33b, y. 121b, y. 184b, y. 250b ve y. 340b.

Nüshanın 32b, 120a, 249b ve 340a sayfalarındaki ketebe kayıtları müzehheptir. 32b sayfasındaki ketebe kaydı altın tahrirli bir dikdörtgen içine yazılmış ve iki kenarına dikdörtgen bir kalıp içinde altın saplı kırmızı ve turkuaz renkli çiçekler yerleştirilmiştir. Diğer üç ketebe üçgen biçiminde yazıldığından tezhipleri yamuk şeklidir (Resim 4). 249b ve 340a sayfalarındaki ketebe kayıtlarının altında kalan boşluklar geometrik ulama desenleriyle süslenmiştir. Nüshanın cetvelleri, sayfaların iç kısmından dışa doğru ince siyah, kalın altın, ince siyah ve bir boşluktan sonra lacivert renkli çizgilerden oluşmaktadır.

Resim 4. Hamse-i Nizâmî, SK FK 03749, ketebe kayıtları, y. 32b, y. 120a, y. 249b ve y. 340a.

5. Analiz Ve Karşılaştırma

5.1. Eserin Sayfa Düzeni ve Tasarımı Açısından Şiraz El Yazmalarıyla Karşılaştırılması

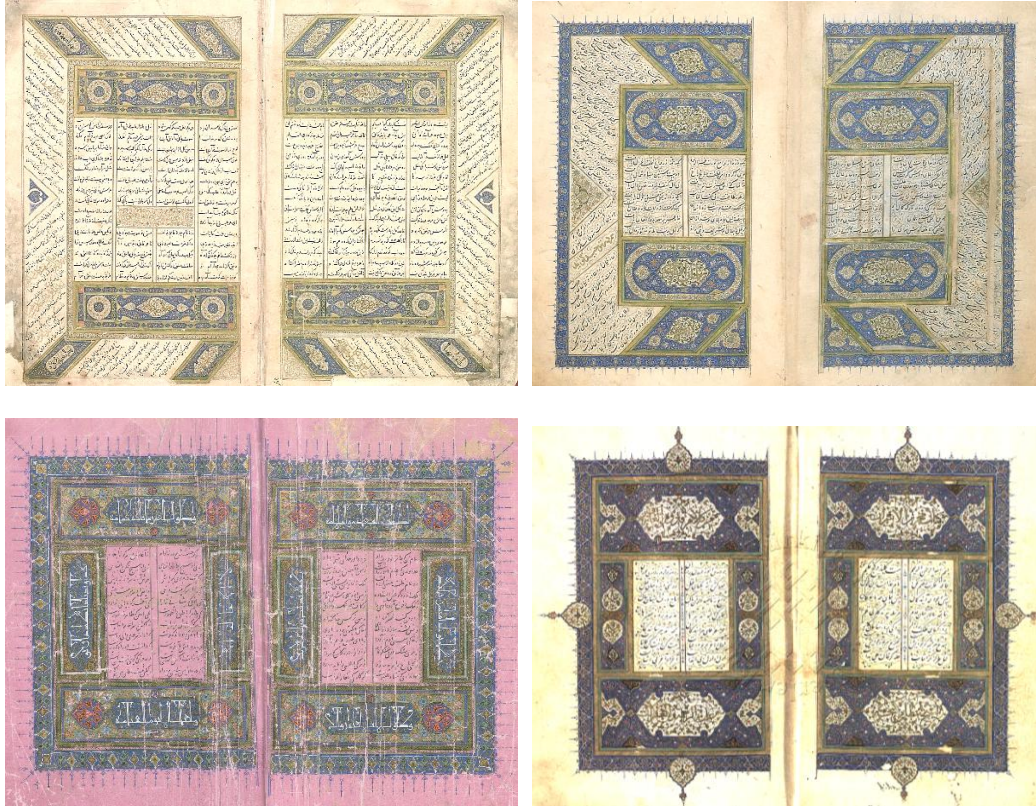
14. yüzyıl Şiraz el yazmalarında yazarın adı veya temellük kaydı gibi nüshayla ilgili bilgiler genelde tek veya çift sayfalı müzehhep zahriyelerin ortasındaki şemse içine yazılmaktaydı (Soucek 1992: 119). Günümüze ulaşan 14. yüzyıla ait Şiraz el yazmalarının çoğunda, şemsenin üst ve altında eserin başlığını ve/veya yazarın adını ihtiva eden iki panelin bulunduğu görülmektedir (Akimushkin ve Ivanov 1979: 36). Zahriye sayfalarının tasarımı zamanla değişse de sayfanın ortasındaki şemse, yazma eser hakkında bilgi verme işlevini sürdürmüştür. Derleme eserlerde yazmanın içindeki bölüm başlıklarının zahriye sayfası ortasındaki şemse içine veya çevresine yazıldığı görülmektedir. Derleme eserler veya Hamse gibi farklı bölümlerden meydana gelen eserlerin beğeni kazanmasıyla, müzehhep zahriye sayfaları fihrist işlevi kazanmıştır (Soucek 1992: 116). Şiraz ürünü olan TİEM 1950, TİEM 2044, TİEM 1979, TİEM 1992 ve SK Ayasofya 03857 nüshaları bu özelliği gösteren örneklerdir. TİEM 1950 numaralı, 1398 tarihli şiir mecmuasının zahriyesinde yer alan şemsenin içinde ve çevresindeki dairesel kartuşlarda, nüshanın içerdiği bölümlerin başlıkları yazılmıştır (Resim 5a). TİEM 1979 numaralı, 1417 tarihli şiir mecmuasının zahriyesinde yer alan şemsenin içinde ve tezhipli dikdörtgen alandaki dairesel kartuşlarda nüshanın içerdiği bölümlerin başlıkları bulunmaktadır (Resim 5b). TİEM 1992 numaralı, İbrahim Sultan dönemine ait Attâr-i Nîşâbü'rî'nin Hamse nüshasının zahriyesindeki şemsenin içinde yer alan beş dairesel kartuşta, nüshanın içerdiği bölümlerin başlıkları yer almaktadır (Resim 5c). SK FK 03749 nüshasının da zahriye sayfası fihrist olarak kullanılmıştır (Resim 5d) ve bu özelliği, eserin Şiraz ekolü ile bağlantılı olduğuna dair bir ipucu sunmaktadır (Soucek 1992: 119).

Resim 5. (a): Şiir Mecmuası, TİEM 1950, y.1b, 1398 tarihli; (b): Şiir Mecmuası, TİEM 1979, y.1b, 1417 tarihli; (c): Attâr-i Nîşâbü'rî'nin Hamse'si, TİEM 1992, y.1a, 1420'li yıllar; (d): Hamse-i Nizâmî, SK FK 03749, y.1a.

SK FK 03749 nüshasının zahriye sayfasından sonra çift sayfalı metinli müzehhep serlevha sayfaları gelmektedir. Şiraz el yazmaları geleneğinde, müzehhep şemseli bir veya iki sayfalık zahriye sonrasında, genellikle el yazmasının açılış metnini içeren iki sayfalık müzehhep serlevha bulunmaktadır (Wright

2012: 12). SK FK 03749 nüshasının müzehhep ve metinli serlevha sayfalarının kompozisyonu, TiEM 1950, TiEM 1979, TiEM 1992 nüshalarında olduğu gibi, üst ve alt yazıt içeren paneller ve sayfanın ortasındaki metin bölümlerinden meydana gelmektedir (Resim 6).

Resim 6. Sol üst(a): TiEM 1950, y.2b-3a, 1398; Sağ üst (b): TiEM 1979, y. 2b-3a,1417; Sol alt (c): TiEM 1992, 1430'lar, y. 1b-2a; Sağ alt (d): Hamse-i Nizâmî, SK FK 03749, y. 1b-2a.

5.2. Şiraz Ekolünde 1445 Yılına Kadar Tezhip Sanatı

Şiraz ekolünün tezhip sanatına ilişkin araştırmalar İncular dönemine ait tezhipli yazmalarla başlamaktadır. Altın renginin baskın olarak değişik tonlarda kullanılması, iri çiçek ve bitki kaynaklı formlardan oluşan motiflerin çizilmesi İncular dönemindeki tezhip sanatının karakteristiğidir (Wright 2012: 4-6). Muzafferiler döneminde tezhip sanatında belirgin değişimler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde *çiçekli altın-lacivert* olarak adlandırılan üslup kullanılmaya başlanmış ve sonraki yüzyıllarda Şiraz ekolü tezhip sanatının karakteristiğini oluşturmuştur. Bu dönemin tezhiplerinde iri altın çiçek motifleri yerini lacivert zemin üzerinde rengarenk minik çiçekler taşıyan ince altın renkli dallara bırakmıştır. Koyu mavinin yanı sıra siyah rengin zemin olarak kullanımı, tasarımı basit olmayan kartuşlar, ince altın zencirek veya basit çerçeveler, palmiye-rumi bordürleri ve bazı altın renkli tekdüze alanlarının keskin bir aletle puntolanması, bu dönemin tezhip sanatının diğer özellikleridir (Jackson 2020: 258-261).

Dönemin Fars bölgesinin valiliğini yürüten Timurlu şehzadelerinin, yani İskender Sultan (s. 1403-1414) ve İbrahim Sultan'ın (s.1414-1435) himayesinde Şiraz kitap sanatları yeniden yükselişe geçmiş, bu

dönemde el yazması eserlerin tezhiplenmesinde önemli gelişmeler yaşanmıştır (Wright 2012:106-117). İskender Sultan döneminde hem Celâyirlilerin (1340-1431) Bağdat ekolünün hem de Çin sanatının Şiraz ekolünü etkilediği bilinmektedir (Akimushkin ve Ivanov 1979: 38). Bu etkiler nedeniyle Şiraz tezhip sanatında çeşitlilik görülmektedir. Örneğin Şiraz tezhibine özel olan çiçek kümelerinin natürel bir biçime bürünmesi ve *rumi-palmiye* tasarımının sık kullanılması bu etkilerin bir sonucudur. İbrahim Sultan döneminde Şiraz'ın geleneksel tasarımına, yani *çiçekli altın-lacivert* üslubuna geri dönüş yaşanmıştır (Wright 2012: 105). Bu geleneksel tasarımın bir örneği Resim 7a'da görülebilir. Ancak 1430'lu yıllarda tezhip tasarımında tekrar bir değişim başlamış ve çiçek, palmiye ve rumi motifler bir arada kullanılmaya başlanmıştır. Bu üç motifin eşit derecede önemli olmasından dolayı üslup, Wright tarafından *çiçekli-palmiye-rumi* olarak adlandırılmıştır. Kullanımı 1460'lı yıllara kadar devam eden bu üslup İbrahim Sultan'ın oğlu Abdullah Mirza'nın (s. 1435-1447) İran'ı yönettiği 1435 ile 1445 yılları arasında zirveye ulaşmıştır (Wright 2012: 106). Çiçek dallarının daha kalın bir şekilde çizilmesi, zeytin yeşili, toprak kırmızısı, siyah ve koyu mavi gibi renklerin kullanılması bu üslubun diğer özellikleridir. Şiraz'ın geleneksel üslubunda görülen üç ve beş taç yapraklı çiçekler ve kalın altın zencirekler de bu yeni üslupta kullanılmaya devam etmiştir. *Çiçekli altın-mavi* tezhip üslubunda da görülen damla formlu süsleme ögesinin dış bordürlerin ortasında yer alması ve zencireklerin iç içe geçmesiyle oluşan kartuşlar yaygındır. Bu üslubun altın yılları, Şiraz el yazmaları üretiminin arttığı döneme rastlamaktadır (Robinson 1967: 91).

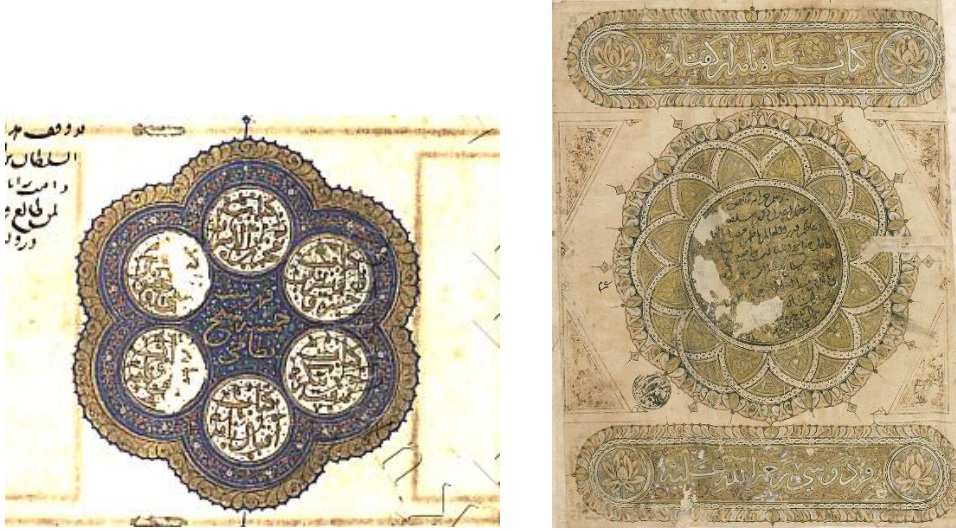
Resim 7. Sol (a): Şiir Mecmuası, TİEM 1979, y.2b ayrıntı; Sağ(b): Hamse-i Nizâmî, SK FK 03749, y. 1b ayrıntı.

5.3. Eserin Tezhiplerinde Şiraz Ekolünün İzleri

SK FK 03749 nüshasının zahriye sayfasında yer alan şemse ve salbeklerin dış kenarları, altın renkli taç yaprak motifleriyle süslenmiştir ve bu yönüyle Şiraz ekolünün 14. yüzyılın ilk yarısına ait tezhip özelliklerini yansıtmaktadır (Wright 2012: 4-9). Dolayısıyla nüsha (Resim 8a), yaklaşık bir asır önceki Şiraz eserlerinde görülen (Resim 8b) bir özelliği yansıtmaktadır. SK FK 03749 nüshasının

serlevhasında, palmiye ve rumi motifleri yalnızca kenar suyu tezhibinde ve ünvan sayfalarındaki panellerin üst kısmındaki taçlarda kullanılmıştır (Resim 2,3).

Nüshanın serlevha tezhibindeki kenar suyu ortalarında yer alan damla şeklindeki süs öğeleri, geç dönem Timurlulara ait *çiçekli-palmiye-rumi* üslubunda tezhiplenmiş nüshalarda da görülmektedir (Wright 2012: 111). Bu örnekler Resim 2, 5a ve 5b'de görülebilir. SK FK 03749 nüshasının ketebe kaydında yer alan yarı stilize çiçek kümelerinden oluşan tezhipler, Timurlular döneminin ilk on yılında Şiraz'da üretilen el yazmalarındaki motifleri çağrıştırmaktadır (Resim 9).

Resim 8. Sol (a). Hamse-i Nizâmî, SK FK 03749, y.1, 1445; Sağ (b). Şâhnâme, TSMK H. 1479, y. 1a, 1330.

Resim 9. Sol (a): Mecmua der İlmi-nücum, İÜ nekfy 01418, y. 219a-219b ayrıntı, 1411; Sağ (b): Hamse-i Nizâmî, SK FK 03749, y. 249b ayrıntı.

Timurluların erken dönem Şiraz el yazmalarında kullanılan serbest çiçek dalları motifleri, SK FK 03749 nüshasında yerini daha kalın saplı ve zaman zaman daha sade bir düzenlemeye sahip çiçek motiflerine bırakmıştır (Resim 7b). Eski öğelerin farklı bir yorumla yeni bir yapıda kullanılması, dönemin ticari el yazmalarının hızlı üretilme gereksiniminden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Hem günümüze ulaşan örnekler hem de sanat tarihi kaynaklarından edinilen bilgilere göre, aynı döneme ait Herat ekolünün tezhipleri; palmiye ve rumi motiflerinin baskın olması, daha ince tasarlanması, detay açısından zengin olması ve açık renklerin tercih edilmesi ile Şiraz ekolünün tezhiplerinden ayrılmaktadır

(Wright 2012: 106-111). Ayrıca, Timurluların başkenti olan Herat'ta hazırlanan eserlerin saray standartlarına ve kriterlerine uygun şekilde daha kaliteli malzemeler kullanılarak, titizlikle üretilmesi doğal bir durumdur.

5.4. Dönemin Ticari El Yazmaları

İslam dünyasında ve özellikle İran'da, saray atölyelerinde hazırlanan nüshalara ek olarak bazı merkezlerde daha sınırlı imkânlarla sahip müşteriler için de el yazmaları üretildiği bilinmektedir (Robinson 1979: 243). 14. yüzyılın ortalarından itibaren Şiraz'ın ticari el yazmalarının en önemli üretim merkezi haline geldiği görülmektedir (Bloom ve Blair 1997: 337). Günümüze ulaşan eserler ticari amaçla üretilen el yazmalarının, saray mensupları veya elitler tarafından sipariş edilen gösterişli nüshalara kıyasla daha ekonomik malzemeler ve daha sade bir tasarımla hazırlandığını ortaya koymaktadır (Bloom ve Blair 1979: 207-212).

İbrahim Sultan'ın 1435'teki vefatının ardından, Şiraz sarayında hazırlanan el yazmalarının sayısında düşüş yaşanırken, saray dışında üretilen el yazmalarında gözle görülür bir artış meydana gelmiştir (Wright 2012: 120). 1435 ile 1445 yılları arasında, Nizâmî'nin Hamse'si ve Firdevsî'nin Şahnâme'sinin nüshalarında kayda değer bir artış görülmüştür ve bu dönemde toplam kitap üretimin yarısını bu iki eser oluşturmuştur. Ticari el yazmalarındaki artışın temel nedeninin saray himayesinden yoksun kalan kitap sanatçılarının geçimlerini sağlamak için gerçekleştirdikleri üretimler olduğu düşünülmektedir (Wright 2012: 121). Timurluların ardından Fars bölgesinde sırasıyla iktidara gelen Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safeviler dönemlerinde de Şiraz, ticari el yazmalarının üretiminde önemli bir merkez olarak kalmıştır. (Robinson 1979: 215-217).

SONUÇ

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu'nda korunmakta olan SK FK 03749 numaralı el yazması, Nizami'nin Hamse eserinin bir nüshasıdır ve daha önce bilinen bir incelenmesi bulunmamaktadır. Bu eserin zahriye sayfası, çift sayfalı serlevhası, ana başlıkları ve dört bölümünün bitiş sayfası tezhiplidir. Eserin 120a sayfasında Ramazan 849/1445'te tamamlandığı kayıtlıdır.

SK FK 03749 numaralı el yazmasındaki tezhipler, Şiraz ekolünün geleneksel tezhip sanatının karakteristik özelliği olan çiçek desenli altın-lacivert tarzını yansıtmaktadır. Muzafferiler döneminden kalma bir miras olarak değerlendirilen ve İskender Sultan ile İbrahim Sultan dönemlerinde hazırlanan el yazmalarında da kullanımı devam eden bu tezhip üslubunda, mavi zemin üzerine minik çiçekler taşıyan altın dalların serpiştirilmesi dikkat çekmektedir. Bu özellik SK FK 03749 numaralı nüshanın tezhiplerinde de açıkça görülmektedir. Ancak, nüshanın tezhiplerindeki motiflerin biçimi, renklerin özellikleri ve kompozisyonu, Şiraz eserlerinden küçük farklılıklar göstermekte, Timurluların geç dönem el yazmalarının karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Eserdeki motiflerin özen gösterilmeden

yapıldığı, süslemelerde daha düşük maliyetli malzemelerin tercih edildiği görülmektedir. Bu özellikleri nedeniyle nüshanın ticari amaçla üretilmiş olduğu öne sürülebilir.

15. yüzyılın ortalarında Şiraz ve Herat, yazma eserlerin üretildiği iki önemli merkezdi. Bu dönem Timurlular egemenliğinin son yıllarına rastlamaktadır. Bu yıllarda Şiraz el yazmaları üretiminde saray himayesinin azaldığı ve ticari yazmaların üretiminde önemli bir artış gerçekleştiği bilinmektedir. Aynı dönemde Şiraz ekolündeki tezhip sanatında yeni özellikler ortaya çıkmıştır. Örneğin, daha önce geniş lacivert alanlar üzerinde altın dallar ve yapraklarla serbest ve yoğun bir şekilde yerleştirilen minik çiçekler, bu dönemde daha sınırlı ve sade bir biçimde kullanılmaktadır. Yine bu dönemde çiçek desenleri eski örneklerle göre daha kalın ve daha kısa dallara sahiptir. Bu dönemde tezhip kompozisyonlarında da yenilikler meydana gelmiştir. Kartuşlar dilimli ve karmaşık formlar kazanmış, paneller kalın altın bordürler ve zencireklerle çevrelenmiştir. SK FK 03749 yazmasının da taşıdığı özelliklerle bu dönemin ürünü olduğu söylenebilir.

SK FK 03749 numaralı Hamse-i Nizâmî nüshası, Fars bölgesinde hazırlanmış ticari el yazmalarıyla kodikolojik ve sanatsal açılarından da benzerlikler taşımaktadır. Tezhiplerinde *çiçekli-palmiye-rumi* üslubu kullanılmıştır. Bu dönemde ticari eserlerin, saray mensubu olmayan alıcıların satın alabileceği, daha düşük kalitede üretildiği tahmin edilmektedir. Dönemin ticari eserlerinde, SK FK 03749 nüshasında olduğu gibi, nüshanın maliyetini düşürmek amacıyla, tezhip tasarımının daha hızlı üretilebilecek bir tarzda uygulandığı, kullanılan altın boyanın giderek koyulaştığı, renklerin sınırlı kullanıldığı görülmektedir.

Yazma eser kütüphanelerinde, hangi merkezde üretildiği belirlenmemiş ve henüz incelenmemiş birçok yazma eser nüshası mevcuttur. Bu el yazmalarının kodikolojik ve sanatsal özellikleri incelenerek, tanımlanmış eserlerle karşılaştırılarak üretim merkezlerini belirlemek mümkün olabilir. SK FK 03749 numaralı yazma eser, kesin sonuca ulaştıracak bilgiler sağlanıncaya kadar, yaptığımız değerlendirmeler doğrultusunda Şiraz ekolünün ticari eserleri arasında değerlendirilebilecek örneklerden biri olarak kabul edilebilir.

KAYNAKÇA

- Akimushin, O. ve A. Ivanov (1979). The Art of Illumination. *The Arts of the Book in Central Asia*. ed.Basil Gray. UNESCO Yay. 35-53.
- Bloom, J. (2001). *Paper Before Print: The History and Impact of Paper in the Islamic World*. Yale University Press.
- Bloom, J. and Sheila Blair (1997). *Islamic Arts*. London: Phaidon Press.
- Canby, S. (1993). *Persian Painting*. London: Thames & Hudson.
- Gray, B. (1979). The School of Shiraz from 1392 to 1453. *The Arts of the Book in Central Asia*. (ed. Basil Gray). UNESCO Yay. 121-145.
- Jackson, C. (2020). An Illuminated Manuscript from Late Fourteenth-Century Shiraz in the Bodleian Library. *MANUSCRIPT STUDIES: A Journal of the Schoenberg Institute for Manuscript Studies*. 5. C no. 2. U.S.A: the University of Pennsylvania Press. 254-283.
- Parrello, D. (2010). KĀMSA OF NEZĀMĪ. *Encyclopædia Iranica*. Online erişim: 7 Oca. 25
<https://iranicaonline.org/articles/kamsa-of-nezami>
- Robinson, B. (1979). "The Turkman School to 1503. *The Arts of the Book in Central Asia*. ed.Basil Gray. UNESCO Yay. 215-247.
- Robinson, B. (1967). *Persian Miniature Painting from Collections in the British Isles*. London: Victoria and Albert Museum.
- Safa, Z. (1369HŞ/1990-91). *Tarih-i Edebiyat der İran*. II C. Tahran: Firdevs Yay.
- Soucek, Priscilla P. (1992). The Manuscripts of Iskandar Sultan: Structure and Content. *Timurid Art and Culture: Iran and Central Asia in the Fifteenth Century*. (Ed. L. Golombek and M. Subtelny). Brill. 116-131.
- Uluç, L. (2006). *Turkman Governors, Shiraz Artisans and Ottoman Collectors*. Sixteenth Century Shiraz Manuscripts. Istanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Wright, E. (2012). *The Look of the Book*. Washington: University of Washington Press.